

УДК 94(477):31«1921-1928»

БОРОТЬБА З НАЙБІЛЬШ РОЗПОВСЮДЖЕНИМИ СОЦІАЛЬНИМИ АНОМАЛІЯМИ ПОВСЯКДЕННОГО ЖИТТЯ БЕЗПРИТУЛЬНИХ ДІТЕЙ В РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ В РОКИ НЕПу

А. В. Волошинова

Реферат. Статтю присвячено проблемі боротьби з соціальними аномаліями повсякденного життя безпритульних дітей в радянській Україні в роки НЕПу. Дослідження ґрунтується на критичному аналізі джерел Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України Державних архівів Донецької та Запорізької областей, а також спогадів очевидців 1920-х рр. Методологічну основу роботи складають історико-генетичний та проблемно-хронологічний методи.

Ключові слова: безпритульні діти, тютюнопаління, «вуличний» жаргон, фольклор, азартна гра.

Виснажливі роки революцій, громадянської війни, голоду та епідемій початку ХХ ст. принесли українській державі велику кількість безпритульних дітей. В 1920-ті рр. під безпритульністю розуміли відсутність у дітей постійного місця проживання, сімейного або державного піклування, втечі з сім'ї та виховного закладу. Важке становище, постійна боротьба за життя, спроби чужих втрутитися у їх внутрішній світ примушували дітей вдаватися до протесту в формі девіантної поведінки – тютюнопаління, вживання наркотиків, використання «вуличного» жаргону, всеохоплююча любов до азартних ігор. У великих промислових і портових містах з'являлися цілі «босяцькі» райони, де полюбляли збиратися представники "соціального дна" суспільства. В Одесі це – Пересип та Молдованка, Юзівці – Мартенівські печі, Києві – Подол.

Метою даної статті є дослідження найрозповсюджених соціальних аномалій повсякденного життя безпритульних дітей в радянській Україні в роки НЕПу. Дана мета передбачає розв'язання таких завдань: проаналізувати причини виникнення різних форм девіантної поведінки; виявити особливості впливу аномалій на розвиток безпритульників; з'ясувати ефективність форм боротьби державних структур з соціальними аномаліями повсякденного життя дітей.

В історичній науці питання боротьби з найбільш розповсюдженими формами девіантної поведінки на теренах України в досліджуваній період є недостатньо висвітленим. Частково аспекти використання безпритульниками жаргону та особливості їх фольклору висвітлив В.Ф. Лур'є, доводячи схожість культур дітей і дорослих правопорушників [1]. Питання розповсюдження азартних ігор в радянському суспільстві років НЕПу розглядав Філімонов А.В. [2], вживання та розповсюдження наркотиків безпритульними дітьми – Лебіна Н.Б. та Панін С.Є [3].

До тіньових сторін життя безпритульних дітей відносилася всеохоплююча любов до азартних ігор, при чому для одних це було простою забавою, а для інших – промислом, що приносив дохід. З перших років існування радянська влада чітко визначила негативне ставлення до азартних ігор, а особливо до гри в карти. В революційні роки картярська гра заборонялася, а неслухів чекала відповідальність «за всією строгістю закону революційного часу». Гральні клуби владою закривалися, гральні карти конфіскувалися, а гроші передавалися в розпорядження Рад. Ставлення до азартної гри змінюється з переходом до НЕПу, тепер ігрові заклади визнавалися додатковим джерелом державних і місцевих бюджетів. В той же час влада не забувала, що існування таких закладів суперечило уявленням про нове життя, тому проявляла певну стриманість у відношенні до них. Офіційними іграми визнавалися найменш азартні – більярд та лото, за умови категоричної заборони гри на гроші. Гра в карти, як і раніше, заборонялася [4].

Безпритульні діти як представники маргінальних верств українського радянського суспільства намагалися не відставати від своїх дорослих друзів – шулерів, професійних злодіїв, для котрих азартна гра була невід'ємною практикою повсякденного життя. Найбільшою популярністю у «вуличних дітей» та вихованців закладів для безпритульних правопорушників користувалися гральні карти. Так як справжню колоду карт дітям було важко дістати, вони вдавалися до хитрощів і фабрикували карти – малювали або за допомогою шаблону відтискували на видраних аркушах книг із бібліотек виховних закладів [5].

Про популярність гри в карти серед неповнолітніх говорить той факт, що у «вуличному жаргоні» карти мали декілька синонімів: «видри», «витирки», «святці», «колотушки», «лакші». Для позначення старшинства карт в ігровому середовищі використовували різні особливі позначення: туз – «пан блинів», дама – «мазіха», «мамка», четвірка – «братське очко», двійка – «заморська фігура» і т.д [6]. Для виграшу хлопці часто обманювали своїх суперників, з цією метою вони робили зайві карти та ховали в рукави. Розповсюдженими азартними картковими іграми в період НЕПу були баккара, залізяка, «в 3 карти» [7].

Грали, як правило, на щигля, гроші або «птюшки». В 1920-ті рр. словами «птюха», «пташка», «пташеня», «жайвороночок» називали пайку хлібу кримінальні елементи [8]. Жага до азартної гри інколи примушувала вихованців закладів для правопорушників йти на крадіжку казенного майна. Так, Храмеєв Терентій 15-ти років, круглий сирота, що промишляв крадіжками на ринках Донбасу, декілька раз за постановою Комісії для неповнолітніх правопорушників направлявся на перевиховання в дитячі будинки м. Юзівки. Там, не витримуючи виховного режиму часто тікав, прихоплюючи з собою казенне майно, яке потім програвав в карти на Мартенівських печях [9].

«Вуличні діти» постійно покращували свою майстерність карткової гри в середовищі шулерів, а опиняючись у виховних закладах, передавали свої знання менш обізнаним товаришам. Фіалковський Терентій 13-ти років, мешканець м. Юзівки, з раннього віку залишившись сиротою, виховувався на вулиці, «блискуче сприйнявши її поганий вплив». Потрапивши за крадіжку в дитячий будинок для правопорушників, розбещував дітей непристойними розповідями про свої походеньки на базар, Мартенівські печі та вчив грати в карти [10].

Інколи навіть вихователі заохочували вихованців дитячих закладів грати в карти. Так, в 1929 р. Артемівський окружний відділ Народної освіти розглядав справу перевищення своїх посадових обов'язків вихователем дитячої комуни №18 м. Артемівська Панфіленка Івана Григоровича, котрий за гроші дозволяв вихованцям закладу палити та грати в карти, таким чином, наживаючись на дитячому здоров'ї та примушуючи дітей діставати кошти нечесним шляхом [11].

Окрім гри в карти, безпритульники полюбили грати в ігри з камінням та монетами. Сутність гри була наступною: хлопчики знаходили гладку кам'яну стінку, до якої примикала рівна і чиста поверхня землі, проводили лінію - приблизно 70-80 см від стінки. За жеребом встановлювали черговість бою – удар монетою або плоским каменем об стінку. Виграв той, чия монета, відлетівши від стінки, лягла на таку відстань, яку можна покрити двома пальцями розчепіреної руки. Переможець отримував матеріальну винагороду [12].

Боротьба з грою в азартні ігри активно велася у виховних закладах для безпритульних дітей. Вихователі вилучали у своїх підопічних багаточисельні колоди гральних карт, карали їх власників і активних учасників азартних ігор. Так, в Центральній реформаторії на Харківщині в 1928 р. стався інцидент з побиттям вихованців (злодіїв-рецидивістів) Чухлянова та Жарікова вихователем Портяновим через гру в карти в присутності іншого вихователя. Навіть такі радикальні заходи, заборонені радянською владою, не допомогли, в Центральній реформаторії «гра в карти була в самому розпалі». Заборона грати в азартні ігри та вилучення карт були недовірливими методами боротьби, як свідчили бібліотекарі виховних закладів, в дитячому колективі завжди знаходилися сміливці, які примудрялися виривати аркуші із книг і журналів та робити нову карткову колоду [13].

Окрім азартних ігор, полюбляли безпритульники отруювати своє життя і папіросами. «Вуличні діти» часто ставали не тільки споживачами, але й розповсюджувачами тютюнової отрути. На вулицях крупних промислових міст, базарах, залізничних вокзалах можна було зустріти хлопчиків-папіросників. В фольклорі НЕПу існувала пісня:

«Друзья, друзья, купите папиросы!
Подходи, пехота и матросы!
Подходите, пожалейте,
Сироту меня согрейте,
Посмотрите – ноги мои босы!» [14].

З метою боротьби зі спекуляцією тютюнових виробів в УСРР в 1922 р. було створене Українське пайове товариство роздрібної торгівлі «Ларок», яке займалося роздрібною торгівлею тютюнових виробів, бакалійних і так званих колоніальних товарів та іншим крамом широкого вжитку. Але державна роздрібна торгівля не була налагоджена належним чином, і тому спекуляція товарів продовжувала процвітати [15]. Купити папіроси в непманський період було нескладно, аби були гроші. Споживачеві папірос пропонувався наступний асортимент: «Сафо», «Нева», «№6», «Трезвон», «Октябрина», «Купиш-куриш», «Перлина Криму», «Америкен», «Комінтерн» та ін. [16].

З поверненням до приватної торгівлі в роки НЕПу легалізувалася дрібна торгівля – тепер громадяни мали право після отримання свідоцтва та патенту займатися збутом товару на ринках, ярмарках, з лотків. Оскільки безпритульники через своє неповноліття не мали повної правової дієздатності та потрібної суми коштів для оформлення документів, вони займалися нелегальним перепродажем чужої продукції. Так, 27 липня 1923 р. в окружну міліцію Запоріжжя було доставлено Сисоєва Євдокима Омеляновича 12-ти років, котрий звинувачувався у продажу тютюнових виробів без патенту. Під час розгляду справи міліцією було з'ясовано, що правопорушник розповсюджував папіроси в різних місцях залізничної станції Александрівки, не маючи постійного місця торгівлі, нелегально. Беручи до уваги його малолітній вік, міліцією було вирішено відправити справу до Запорізької Окружної Комісії для неповнолітніх правопорушників та стягнення грошових коштів в сумі 4 руб. 29 коп. (2 руб. в казну патентного збору, 2 руб. на потреби місцевої громади та додатковий збір на допомогу голодуючим - 29 коп.). Сисоєву Євдокиму вдалося обманом уникнути покарання – хлопець надав фіктивну адресу проживання, і справу було тимчасово призупинено до розшуку хлопця [17].

Займаючись розповсюдженням тютюнових виробів безпритульники пристращалися до паління. Викурити папіросу вважали за потрібне як «мешканці вулиці», так і вихованці закладів для безпритульних. Педагогічний колектив дитячого будинку №2 для трахомних в м. Запоріжжя в 1924 р. звертався з проханням до Комісії для неповнолітніх правопорушників перевести групу дітей в колонію, оскільки останні становили загрозу для дитячого колективу. Зокрема, Яків Альбрехт, не соромлячись службовців будинку, постійно палив тютюн, відправляв менших хлопців збирати на вулиці недопалки для нього. За це Яків дозволяв своїм спільникам закурити, тим самим розвиваючи у дітей залежність [18]. Від надмірної пристрасті до куріння страждали не тільки дитячі заклади, але й громадяни довколишніх будинків. В Лукашівську колонію підлітків Запорізького округу в липні 1924 р. надходила скарга від селянина І. Худокона про крадіжку тютюну в кількості 15 корінців приютськими дітьми [19].

Любов до тютюну штовхала дітей навіть порушувати закон. В жовтні 1925 р. Запорізька окружна комісія для неповнолітніх правопорушників розглядала справу 15-річного Семенця Степана Кузьмича, який в м. Оріхові в магазині №2 товариства «Ларок» намагався купити 2 коробки папірос вартістю по 40 копійок за навмисно зіпсованим чеком. Степан виправив суму чеку з 10-ти копійок на 80. Визнавши свою провину, хлопець все ж таки виправдовував себе сказавши, що підроблений чек йому дав незнайомий чоловік та наказав придбати папіроси [20].

Боротьба з тютюнопалінням серед безпритульних велася лише в стінах виховних закладів і не відрізнялася особливим успіхом. Заборона та вилучення папірос і недопалків часто навіть призводив до ще більшого вживання тютюнового "наркотику". Лікарі та вихователі проводили лекції і бесіди з дітьми про шкоду тютюнопаління та негативний його вплив на здоров'я, однак більшість дітей продовжувала отруювати свій організм.

Ще однією соціальною хворобою, яка не оминула безпритульних та бездоглядних «мешканців вулиці» була наркоманія, що набула широкого розповсюдження після революції 1917 р. Дореволюційна Російська імперія, а з тим і Україна, знала такі наркотичні речовини як опіум, ефір, гашиш, споживання яких було певною даниною моді лише в заможних колах. Наркотичні засоби завозилися з Китаю, Персії та Європи як контрабандні товари. На початку нового ХХ століття в імперію потрапляє кокаїн, який вже користувався великою популярністю в Європі.

Революція 1917 р. привела до нового сплеску наркотичного споживання. Доктор історичних наук Н.Б. Лебіна стверджує, що революційні роки докорінно змінили тип наркомана, демократизував його. Внаслідок слабкої охорони кордонів, відбувалося посилене контрабандне ввезення німецького кокаїну з окупованих німцями територій через прифронтову смугу - Псков, Ригу, Оршу і з Фінляндії через Кронштадт. Наркотики, що вживалися в радянській державі, поділялися на легкі (гашиш, опій), середньої тяжкості (кокаїн, морфій) і важкі (героїн), наслідки вживання яких сильно різнилися. Лідером споживання серед великого розмаїття наркотичних засобів був кокаїн [21]. З введенням НЕПу кокаїн стає постійним гостем в середовищі маргінальних груп – проститутток, безпритульників.

Широке розповсюдження наркоманії та токсикоманії у всьому світі занепокоїло світову громадськість та примусило стати на боротьбу з нею. Так, Ліга Націй на початку 1920-х рр. збирала інформацію про вивіз та ввіз наркотиків. В отриманих даних зазначалося, що Англія в 1924 р. вивезла в Японію 5 тис. кг морфію. В липні 1922 р. на засідання Паризької медичної академії лікарі Куртуа Сюффі та Рене Жиру вказували на загрозливі розміри споживання кокаїну, або, кажучи словами його французьких споживачів, «скаженого порошку» чи «білої феї» [22]. В середовищі радянських шанувальників кокаїн мав багато синонімів: марафет, кікер, кокс, крейда, мура, антрацит, нюхара, нюхта [23].

В період НЕПу цей наркотик з легкістю можна було придбати будь-де: на базарі, в притонах, у продажі з-під поли питущих закладів, хлопчиків-папіросників біля залізничних вокзалів. Основних агентів (розповсюдників) та покупців кокаїн знаходив в середовищі безпритульних та бездоглядних «вуличних дітей» - торговців сірниками, газетами, дрібних злодюжок, повій, які ставали жертвами його згубної дії. Кокаїн в чистому вигляді був дуже дорогий, тому продавці часто шахраювали і додавали до нього аспірин, крейду або соду. Цей наркотик ставав популярним і завдяки його легкому застосуванню – «нюхнути» можна було прямо на вулиці з клаптику паперу, долоні чи нігтя [24].

Професор Державного Московського університету Михайло Миколайович Гернет досліджував проблему наркоманії в середовищі неповнолітніх дітей вказуючи, що безпритульність була одним із факторів розвитку кокаїнізму в країні. Свої висновки професор робив на основі результатів обстеження 102-х неповнолітніх «мешканців вулиці», яке відбувалося в Москві в період з 15 лютого по 1 квітня 1924 р. Оброблюючи анкетні дані, виявилось, що 82 дитини нюхали кокаїн, з них у віці від 7 до 10 років - 20%, 11-12 років - 10%, 13-14 років - 27% та 15-16 років - 10%. Більшість опитаних дітей нюхали 1 рік (12 чоловік) або 2 (10 чоловік). На питання, що стало причиною вживання наркотику, 49 дітей відповіли «з цікавості» або «з наслідування товаришів», 13 – «від горя» [25].

Доктор медицини А.С. Шоломович в науково-популярному нарисі «Кокаїн та його жертви» стверджував, що діти були одними з основних споживачів цього наркотику, а отже, й найбільше піддавалися його пагубній дії. Після вживання кокаїну у дітей повністю втрачалася чутливість до болю, необхідність відпочинку, а отже, організм міг працювати більше, ніж це можливо, тобто, перевтомлювався. При частих прийомах кокаїну діти

втрачали апетит та швидко худнули, їх шкіра ставала сухою і дряблою як у старих, волосся сивіло від виснаження, а очі впадали. Частий брак їжі замінювався ілюзією ситості від вживання кокаїну. Прикладом згубного впливу цього наркотику на організм дитини був наступний випадок: «у однієї матері в Москві син-підліток, міцний хлопчик, якого всі звали «товстуном» - три дні пропадав у якомусь кублі, де його вивчили нюхати кокаїн. Коли мати знайшла його там - вона ледь впізнала свого «товстуна»: перед нею був обірваний, худий, виснажений хлопець, весь синій, з запалими щоками й очима, з темними губами, весь розбитий настільки, що у нього не вистачало сил вийти з кубла». Кокаїн згубно діяв на моральність дітей: вони постійно брехали, крали, жебракували – йшли на будь-які приступні дії аби дістати чергову дозу наркотику. Наркотична залежність викликала у дітей кокаїнні відіння-галюцинації, які часто приводили до психічних розладів [26].

В середині 1920-х рр. лікарі-спеціалісти з хвороб вуха, горла та носа повідомляли, що у дуже багатьох наркозалежних був від кокаїну прорив - отвір у носовій перегородці. Так, з 84 досвідчених дітей-кокаїністів такий прорив був у 65-ти, при чому самі нюхальники цього абсолютно не знали. Дослідниці повсякденності Жукова Л. та Ульянова Г. в науковій статті на тему дитячої безпритульності в 1920-ті роки цитують нарис дружинниці, котра працювала в наркодиспансері, надрукований в газеті «Друг дітей», де яскраво надано портрет неповнолітнього наркомана: «дитина-наркоман видається вам чимось жахливим. Візьміть хоча б Муху з Брянського, і перед вами буде хлопчик-безпритульник, так добре всім відомий карманщик. Йому 16 років, на вигляд же дає не більш 14-ти. Худий, як тріска, з серйозним, стурбованим обличчям і чолом, покритим зморшками, з нижньою щелепою, видатною вперед і трохи ввалившимся носом. Він дуже непривабливий. Голос його хрипкий і гугнявий, а очі втомлені. Він недовірливий, брехливий і дратівливий. ... після смерті батьків Санька опинився на вулиці, став постійним мешканцем вокзалу і Дорогоміловки, і там пройшов школу злочинства, пристрастився до кокаїну, і ось вже 5 років як отруєє себе мало не кожен день. Тепер у Саньки немає носової перегородки, і він, для веселощів своїх товаришів, протягає мотузочку з однієї ніздрі в іншу. В нього з'явилася сонливість, тремтіння рук, головні болі, страхи переслідування і постійні галюцинації» [27].

«Нюхнути» кокаїн для неповнолітньої дитини було звичайним елементом повсякденної гри, наслідуванням більш досвідчених вуличних малолітніх злодюжок. Так, доктор медицини, нарколог А.С. Шоломович в середині 1920-х рр. лікував юнака, який своїм прикладом долучив до вживання наркотику трьох своїх товаришів. З цих чотирьох осіб двоє стали постійними пацієнтами психіатричної лікарні (живуть близько 2 років безвихідно), один покінчив самогубством, а четвертий повертається до психіатричну лікарню в 5-й раз [28].

Заходи боротьби з наркозалежністю серед неповнолітніх в роки НЕПу відрізнялися хаотичністю як в юридичній сфері, так і в практичній. Кримінальний Кодекс РСФРР 1922 р. не включав статей, які б передбачали покарання за продаж та вживання наркотичних речовин неповнолітніми. Комісія для неповнолітніх правопорушників як основний орган роботи з безпритульними злодіями окремо не займалася наркозалежністю або розповсюдженням наркотиків в їх середовищі. Таким чином, боротьба з наркоманією зводилася до боротьби з безпритульністю як соціального явища та девіантною поведінкою цих дітей. Народний Комісаріат охорони здоров'я та просвіти створювали диспансери для наркотично залежних, пропагували здоровий спосіб життя, організували лабораторії та бібліотеки з дослідження цієї проблеми, проводили безкоштовні консультації, видавали великим тиражом науково-популярні нариси про шкоду вживання наркотиків. Владними структурами посилювався контроль над ввезенням контрабандних наркотичних речовин. Таким чином, радянською владою були запропоновані медично-педагогічні заходи з метою дослідження та викорінення наркотичної залежності серед безпритульних та бездоглядних дітей [29].

Дитина, потрапивши в складну ситуацію, була в опозиції, в формі гри чи протесту, до існуючого ладу, держави, суспільства, революційних подій, які забрали життя їх батьків, і з

кожним роком опозиція ставала сильнішою. Одним з перших наслідків цього була мова, мовна поведінка. Опинившись на вулиці, діти, мов губка, швидко вбирали нові слова та вирази, наслідуючи злочинців-професіоналів. Безпритульники, введені в "блатний" світ, намагалися якомога більше відповідати йому, приміряючи на себе новий хуліганський образ, частиною якого ставав жаргон.

Мова злочинців, котра в 1920-ті рр. називалась «блатна феня» була здобутком злочинців-професіоналів та «карткових шулерів». В "Словнику жаргону злочинців (блатна музика)", виданому в 1927 р. Народним Комісаріатом внутрішніх справ зазначалося, що метою жаргону злочинців було бажання приховати задумані злочини та уникнути законних наслідків за їх вчинення [30].

Дослідниця 1920-х років Левітіна М.І. (Маро) в праці «Безпритульні. Соціологія. Побут. Практика роботи» вивчає жаргон вихованців колоній для безпритульних, складаючи «Словничок злочинських термінів». Даючи характеристику «вуличній мові», вона вказувала на її схожість з дорослою та незрозумілість для необізнаних [31]. Діти використовували жаргон за різним призначенням: бажаючи похизуватися перед однолітками та досвідченими злочинцями, приховати інформацію про злочини від міліції, попередити спільників про можливість облави, дратувати вихователів колонії. Наприклад, «облава йде і ламає ксиви» - йде міліція та перевіряє документи, «я хотів рвати когті та було багато понту» - хотів втекти та не зміг, «я закрутив з марухою» - почав гуляти з дівчиною. Інколи, жаргон слугував певною перевіркою на обізнаність безпритульного життя та довіру для введення в коло «своїх».

Інколи, слова та вирази «блатної мови» означали використання речі, її відмінну і важливу для «справи» особливість. Наприклад, «бігати по цепу» - красти білизну з мотузки, «шасер» - інструмент для злому будь-якого замку, «картошка» - бомба, «машина» чи «шпалер» - револьвер, «внутряк» - внутрішній замок. Іноді висловлювали моральне поняття – став сищиком – «посучився», обманщик, що досягає своєї мети – «мутило», або отриману «здобич» - «угольник» - валіза, «шмель» - гаманець, «сачок» - дамський ридикюль, «бока рижі» - золотий годинник, «сопля рижка чи скуржава» - ланцюг золотий чи срібний, «бабки» - велика сума грошей. З особливою нелюбов'ю в «блатній мові» безпритульники ставляться до правоохоронців: «лягушка» - сищик, «лягавка» - карний розшук, «болвашка», «мент» - міліціонер [32].

Характерною особливістю мови безпритульників було використання брудної лайки. Яскравий приклад цього наводить Солоневич Іван Лук'янович, радянський суспільний діяч, літератор, в'язень Біломорсько-Балтійського табору. В 1934 р. по дорозі до місця відбування покарання в вагоні потягу він знайомиться з «вчорашніми» безпритульними 1920-х рр., сьогоднішніми професійними бандитами, в «рваних піджачішках», розмовляючи на блатному жаргоні з «надзвичайно смердючими непристойностями». «Урка» років 17-ти розповів історію зі свого життя: «А ось в Києві, під самий Новий рік сунувся я в квартиру одну – замок пустяковий був. Дивлюся – кімнатка, в кімнатці канапа, а на канапі – вузлик з пальто – гарне пальто, буржуйське. Ну, справа була вдень – багато не забереш. Я за вузлик – і ходу. Йду, йду. А у вузлику хтось ворушиться. Як я гляну – а там дитина. Спить, сукин син. Дивлюсь кругом – нікого нема. Я це пальто на себе, а дитинку під паркан, в куці, під сніг... Що з дитиною? А чорт його знає, не я його робив, - урка загнув особливо вишукану непристойність, і вся орава заржала» [33].

Вихователі закладів для безпритульних дітей також констатували наявність брудної лайки в середовищі вихованців. Храмеєв Терентій, круглий сирота 15-ти років, злочин-рецидивіст, котрий промишляв крадіжками, і за свій невеликий вік встиг «прощупати» кармани мешканців м. Юзівки, Бахмуту та Слов'янська. Знаходячись на перевихованні в дитячому будинку Юзівки, він негативно впливав на дітей, розповідаючи їм про свої пригоди. «Цей хлопчик до самих кісток просякнутий уголовщиною, а його мова - вульгарністю і брудом вулиці і базару» [34].

Картини брудних, постійно голодних безпритульників, котрі не боялися ні лютого холоду, ні спеки, були настільки буденним явищем, що в середовищі пересічних громадян побутував анекдот на цю тему: безпритульного помилково засунули в піч крематорію, а дверцята забули закрити. З вогняного пекла пролунав пропитий голос: «Закрий, стерва, дме...» [35].

В досліджуваний період спостерігалася тенденція негативного впливу неповнолітніх правопорушників на дітей з повних сімей. Дослідник дитячого фольклору В.Ф. Лур'є зауважив, що збільшений вплив сформованої субкультури безпритульних на домашніх дітей, призвів до зниження рівня грамотності мови останніх. В середовищі «домашників» було модно вживати непристойні слова і вирази, співати «блатні» пісні [36]. Причиною такого явного наслідування було спотворене розуміння безпритульного життя, де вулична романтика і жага до пригод здавалися найбільш привабливими. І навіть діти з сімей інтелігенції часто уподібнювалися «базарним дітям». Так, у книзі спогадів «Те, що зберегла пам'ять ...», Юзвіна Юдіфа Олександрівна, уродженка Донбасу, 2-га дитина в сім'ї керівника шахтами і вчительки, згадувала свої шкільні роки, проведені в Харкові: «У той час було багато блатних пісень, які ми всі співали. Наприклад, така:

Зырит урка, ширма аймайданьщика,
Вот шныряет фраер в тиши полуночной.
Вынул бумбер, запустил бананчиком,
Гаркнул по блатному: «цыц, не с места, стой!».
Мент не сдрейфил и не растерялся,
В рукаве машинку он зажал.
В спину урки полетел бананчик,
Урка зашатался и скошенный упал...» [37].

«Блатна» пісня розповідає про затримання міліцією кишенькового злодія на спробі вкрасти годинник, на «фені» - бумбер. Автор пісні вкінці дає пораду всім карманникам не носити з собою на справу «ширму» - кашне, котрим злодій під час крадіжки прикриває руки, оскільки для міліції це було першою ознакою злочинця.

Таким чином, внаслідок соціальних потрясінь початку ХХ ст. на вулиці країни опинилася велика армія безпритульних дітей. Реалії злиденного життя негативно позначалися на психології дітей, що вело до протесту в формі девіантної поведінки – тютюнопаління, вживання наркотиків, використання «вуличного» жаргону, всеохоплююча любов до азартних ігор. Особлива поведінка виводила дітей в маргінальні верстви суспільства – безпритульні. Однак, можна стверджувати, що голос протесту був почутий державою і владні структури намагалися коректувати політику неповнолітніх бунтарів. Щоправда, це не завжди приносило позитивний результат і середовище безпритульників породжувало професійних злодіїв.

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена проблеме борьбы с социальными аномалиями повседневной жизни беспризорных детей в советской Украине в годы НЭПа. Исследование основывается на критическом анализе источников Центрального государственного архива высших органов власти и управления, Государственных архивов Донецкой и Запорожской областей, а также воспоминаний очевидцев 1920-х гг. Методологическую основу работы составляют историко-генетический и проблемно-хронологический методы.

Ключевые слова: *беспризорные дети, табакокурение, «уличный» жаргон, фольклор, азартная игра.*

SUMMARY

The article is about the problem to combat social anomalies of daily life of homeless children in the Soviet Ukraine during the years of New Economic Policy. The study is based on the materials from the Central State Archive of higher government authorities of Ukraine, State Archives of

Donetsk and Zaporizhzhia oblasts, as well as eyewitnesses of the 1920s. Historical and genetic and problem-chronological methods constitute the methodological basis of the paper.

Keywords: *homeless children, smoking, street slang, the folklore, gambling.*

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Лурье В.Ф. От беспризорничества и хулиганства - к блатной субкультуре [Электронный ресурс] / В.Ф. Лурье // Фольклор ГУЛАГА / Сост. В.С. Бахтин, Б.Н. Путилов. – М. – 1994. – Режим доступа: http://www.ruthenia.ru/folktee/CYBERSTOL/GULAG/1_list.html
2. Филимонов А.В. Азартные игры в Пскове в 1920-е гг. / А.В. Филимонов // Псков. Научно-практический, историко-краеведческий журнал. – 2010. - №33. – С. 77-78.
3. Лебина Н.Б. Повседневная жизнь советского города: Нормы и аномалии. 1920-1930 годы / Н.Б. Лебина. – СПб. – 1999. – 320 с.; Панин С.Е. Потребление наркотиков в СССР, 1917-1920-е годы / С.Е. Панин // Вопросы истории. – 2003. – №8. – С. 129-134.
4. Филимонов А.В. Азартные игры в Пскове в 1920-е гг. / А.В. Филимонов // Псков. Научно-практический, историко-краеведческий журнал. – 2010. - №33. – С. 77-78.
5. Солоневич И.Л. Россия в концлагере / И.Л. Солоневич / подгот. текста М. Б. Смолина. - М. – 1999. – С. 459.
6. Словарь жаргона преступников (блатная музыка) / сост. Потапов С.М. - М.: НКВД. – 1927. – 197 с.
7. Левитина М.И. (Маро). Беспризорные. Социология. Быт. Практика работы [Электронный ресурс] / М.И. Левитина – М. – 1925 г. // Режим доступа: http://newstar.rinet.ru/~minlos/Non-literary_Russian/1925%20Маро%20Сл%20воровских%20терминов.pdf
8. Коршунков В.А. Советская эпоха в зеркале жаргона / В.А. Коршунков // Проблемы менталитета. – М. – 1994 г. – С.139.
9. ДАДО. – Ф.Р-2325. – Оп.1. – Спр.16. – Арк.35.
10. ДАДО. – Ф.Р-2325. – Оп.1. – Спр.16. – Арк.3.
11. ДАДО. – Ф.1512. – Оп.1. – Спр.11. – Арк. 47а.
12. Солоневич И.Л. Россия в концлагере / И.Л. Солоневич / подгот. текста М. Б. Смолина. - М. – 1999. – С. 459.
13. ЦДАВО. – Ф.166. – Оп.6. – Спр.1234. – Арк.187.
14. Сидоров А.А. Песнь о моей Мурке: История великих блатных и уличных песен / Александр Сидоров. – М. – 2010. – С. 334.
15. Скубій В.І. Проблеми становлення державної роздрібної торгівлі у Харкові в роки НЕПУ // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. – 2012 р. - №1006. – С. 43.
16. Шефнер В.С. Из записной книжки василеостровца // Нева. – 1995 г. – №7. – С.213-219.
17. ДАЗО. – Ф.Р-1254. – Оп.1. – Спр.5. – Арк.1-6.
18. ДАЗО. – Ф. Р-1254. – Оп.1. – Спр.45. – Арк.3.
19. ДАЗО. – Ф. Р-1254. – Оп.1. – Спр.45. – Арк.13.
20. ДАЗО. – Ф. Р-1254. – Оп.1. – Спр.126. – Арк.1-11.
21. Лебина Н.Б. Повседневная жизнь советского города: Нормы и аномалии. 1920-1930 годы [Электронный ресурс] / Н.Б. Лебина. – СПб. – 1999. – Режим доступа: http://royallib.com/book/leбина_natalya/povsednevnyaya_gizn_sovetskogo_goroda_normi_i_anomalii_19201930_godi.html
22. Гернет М.Н. Избранные произведения / М.Н. Гернет. – М. – 1974 р. – С. 442-443.
23. Словарь жаргона преступников (блатная музыка) / сост. Потапов С.М. - М.: НКВД. – 1927. – 197 с.
24. Панин С.Е. Потребление наркотиков в СССР, 1917-1920-е годы / С.Е. Панин // Вопросы истории. – 2003. – №8. – С. 129-128.
25. Гернет М.Н. Избранные произведения / М.Н. Гернет. – М. – 1974 р. – С.144-145.

26. Шоломович А.С. Кокаин и его жертвы / А.С. Шоломович // Научно-популярный очерк. – М. – 1926 р.
27. Жукова Л. Не имея родного угла. Исторический опыт борьбы с беспризорностью детей / Л. Жукова, Г. Ульянова // История. – 2003. – №39. – С. 10-13; №40. – С. 20-24.
28. Шоломович А.С. Кокаин и его жертвы / А.С. Шоломович // Научно-популярный очерк. – М. – 1926 р.
29. Васильев П.А. Наркотизм в Петрограде – Ленинграде в 1927-1929 гг. Пути решения социальной проблемы / П.А. Васильев // Вестник Ленинградского государственного университета им. А.С. Пушкина. - 2010. – Т. 4. - № 4.
30. Словарь жаргона преступников (блатная музыка) / сост. Потапов С.М. - М.: НКВД. – 1927. – 197 с.
31. Левитина М.И. (Маро). Беспризорные. Социология. Быт. Практика работы [Электронный ресурс] / М.И. Левитина – М. – 1925 г. // Режим доступа: http://newstar.rinet.ru/~minlos/Non-literary_Russian/1925%20Маро%20Сл%20воровских%20терминов.pdf
32. Словарь жаргона преступников (блатная музыка) / сост. Потапов С.М. - М.: НКВД. – 1927. – 197 с.
33. Солоневич И.Л. Россия в концлагере / И.Л. Солоневич / подгот. текста М. Б. Смолина. - М. – 1999. – С. 62/
34. ДАДО. – Ф.Р-2325. – Оп.1. – Спр.16. – Арк.35/
35. Солоневич И.Л. Россия в концлагере / И.Л. Солоневич / подгот. текста М. Б. Смолина. - М. – 1999. – С. 61.
36. Лурье В.Ф. От беспризорничества и хулиганства - к блатной субкультуре [Электронный ресурс] / В.Ф. Лурье // Фольклор ГУЛАГА / Сост. В.С. Бахтин, Б.Н. Путилов. – М. – 1994. – Режим доступа: http://www.ruthenia.ru/folktee/CYBERSTOL/GULAG/1_list.html
37. Язвина Ю.А. То, что сохранила память... / Ю.А. Язвина. – М. – 2004. – С. 24.